
Seljaštvo i socijalizam —
Historijska iskustva i teorijske
anticipacije

Ivan Cifrić

Socijalizam je postao svjetski proces, ali se on ni sadržajno ni historijski ne razvija linearno. Razvoj socijalizma odvija se kao proturječan razvoj. Marxova svjetska revolucija kao perspektiva time ne dolazi u pitanje, iako u općem povijesnom kontekstu kretanja socijalizma mora katkad i ustuknuti. To se ne odnosi na njezine ciljeve, već više na probleme (strategije i taktike u radničkom pokretu i na klasne snage) koji proistječu upravo iz neravnomjernosti razvoja svjetske revolucije kao socijalne revolucije. Marxov koncept metoda i sadržaja socijalističke revolucije i kasnije historijsko zbivanje pokazuju da su mogući i ozbiljniji zastoji u socijalizmu.¹

Marxova zamisao svjetske revolucije sadrži u sebi ideju permanentnosti, tj. mogućnost proširivanja nacionalne revolucije u socijalnom smislu na internacionalno tlo, a to je moguće ukoliko kao povijesna sublimacija negira građansko društvo i političku državu, ukoliko je na djelu općeljudska emancipacija i mogućnosti slobodne asocijacije udruženih proizvođača. Marxova pretpostavka svjetske revolucije jest internacionalizacija kapitalizma, tj. njegovih klasnih proturječnosti, što pretpostavlja i njegovo manje-više brzo i linearno svjetsko širenje.² *Internacionalizacija revolucije »mora pristati« na mogućnost provođenja socijalističkih revolucija, kao nacionalnih revolucija, i u različitim socijalnim uvjetima.*

1
Ovdje nije riječ o tome da li se u razvoju socijalizma čine pogreške u sistemu, već o tome da li su pretpostavke socijalne revolucije u procesu, ili su one oblikovane u sadržajima društveno-ekonomskih odnosa. Ako se pretpostavke oblikuju kao socijalizam, a ne kao proces, tada se jednostavno može i politička država i njezina uloga oblikovati kao socijalistički društveno-ekonomski odnosi. (P. Vranicki, *Marxizam i socijalizam*, Liber, Zagreb, 1979, str. 68.)

2
K. Marx — F. Engels, *Njemačka ideologija*, u: *Rani radovi*, Naprijed, 1961, str. 356—357, 359; K. Marx — F. Engels, *Adresa Centralne uprave Savezu komunista*, u: K. Marx — F. Engels, *Izabrana djela* (u dva toma), I, Kultura, 1949, str. 85—86; V. Cvjetičanin, *Marxistička teorija društva*, Stvarnost, Zagreb, 1977, str. 37—38.

Sazrijevanje proletarijata, a pogotovo njegove avangarde — Komunističke partije, vezano je uz razvoj klasne borbe, a manje je uvjetovano razvojem i proturječnostima nacionalnih ekonomija kapitalizma. Tu su vrlo bitne proturječnosti proistekle iz svjetske podjele rada. No socijalistička revolucija nije uvjetovana slomom svjetskog kapitalizma, već unutrašnjim proturječnostima kapitalizma i sposobnošću proletarijata da klasnu borbu pretvori u revoluciju. Socijalistička revolucija u Jugoslaviji po svom internacionalnom značenju nije nacionalnooslobodilačka. Njezino internacionalno značenje leži u povijesnim dometima njezina socijalnog sadržaja. Nacionalno značenje joj je u oslobodilačkoj funkciji klasne borbe naroda sa KPJ na čelu, koja je ujedno i garant nacionalne slobode.

Revolucionarna gibanja *proširivala su se od Zapada na Istok*, gdje su izvršene oružane socijalističke revolucije. Međutim, pored globalnog transfere revolucije, ona se proširivala iz *razvijenih kapitalističkih zemalja u nerazvijene* (na primjer, Rusija, Kina ili Jugoslavija postale su socijalno-geografski bazeni socijalističke revolucije).

Marxova zamisao socijalističke revolucije bila je primarno gradski geografski i socijalni prostor s industrijskim proletarijatom. U svom historijskom zbivanju revolucija se ne premješta na seosko područje, ali u svom stvarnom događanju se premješta. Njezin historijski prostor je klasna borba. Selo je simbolički postalo socijalni prostor na kojemu se socijalistička revolucija izražavala, jer društvene proturječnosti nisu zahvaćale samo, ni najupečatljivije, selo, odnosno seljaštvo i zemljoposjedničke klase, već, dapače, kapitalizam kao društvo. Tajna transfere revolucije leži u svjetskoj podjeli rada i stvaranju svjetskog tržišta.³ Agrarni proletarijat i seljaštvo bili su samo socijalni, ali ne i klasno-historijski domicil revolucije. Transfer revolucije ne znači za razvijene kapitalističke zemlje i urbane uvjete gubljenje svake mogućnosti socijalističke revolucije. Uz spomenute promjene vezano je i povećano *značenje seljaštva* i uloga ruralnog konteksta u socijalističkim revolucijama, što po nekim mišljenjima ima za posljedicu »parcijalizaciju svjetske revolucije«.⁴

3
Interesantna je misao maršala Lin Pijaoa (govor 3. IX 1963. godine). On kaže: »Samo je selo revolucionarna baza iz koje revolucionari mogu krenuti ka konačnoj pobjedi... Ako se svet uzme kao celina, Severna Amerika i Zapadna Evropa se mogu smatrati za njegove 'gradove', a Azija i Latinska Amerika su 'sela'... Današnji položaj svetske revolucije je takav da su sela opkolila gradove. Na kraju, od revolucionarne borbe naroda Azije, Afrike i Latinske Amerike zavisi međunarodna revolucija.« (R. Garodi, *Kinesko pitanje*, Sedma sila, Beograd, 1969, str. 49.) Interesantno je ovdje spomenuti Bernsteinovu

misao o svjetskim procesima (revoluciji) u kojoj ističe dva bitna puta i dva socijalna konteksta: 1. »emancipacija pomoću privredne organizacije« (»svjetski grad«) i 2. »emancipacija pomoću političke eksproprijacije« (»svjetsko selo«). (E. Bernstein, *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije*, u: *Marxizam i revizionizam*, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 63—64.)

4
K. Suljević, *Nacionalni obol proletarijata*, u: *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, I, »Naše teme«, 1979., str. 96.

Seljaštvo, a pogotovo sitno seljaštvo, nadničari i općenito poluproletari i agrarni proletarijat, bilo je stvarno grandiozna potencijalna socijalna snaga revolucija, ali istovremeno stihijna, politički neoblikovana masa.⁵

Njegovo ponašanje u određenim historijskim trenucima vrlo je često proturječno, jer je »političko oblikovanje«⁶ značilo i revolucionarno usmjerenje te mase. *Seljaštvo stoga može biti »revolucionarno« po svom činu, kojega ne mora biti svjesno*, jer onaj tko ga vodi misli taj čin umjesto seljaka. Empirijska svijest i historijska svijest se ne podudaraju, kao što se, recimo, historijsko značenje *faktičnog čina i empirijska svijest ne moraju podudarati*.⁷ Doprinos seljaštva u socijalističkoj revoluciji ima svaran historijski domet, ali ga seljaštvo po svojoj empirijskoj svijesti ne bi samostalno izvelo. Tu historijski faktični čin nadilazi empirijsku svijest seljaka. Ta empirijska svijest u djelovanju na historijskoj razini omogućena je historijskom svijesti proletarijata koji je vodio seljaštvo u jedinstvenom bloku revolucionarnih snaga.⁸

*Svi danas postojeći socijalistički sistemi stvoreni su (uz neprocjenjiv doprinos) neposredum sudjelovanjem seljaštva u njihovu stvaranju i kasnijem izgrađivanju, bez obzira na činjenicu koliko je to seljaštvo bilo stvarno svjesno onoga što čini i što pridonosi, i obrnuto, što nije i ne može unaprijed misliti povijesno tu cjelinu.*⁹ Vjerojatno neposredni i bliži socijalni ciljevi, koje seljak uglavnom racionalno postavlja, izražavaju spoznajni karakter seljačkog masovnog djelovanja, dok imanentni, dugoročni ciljevi za nj znače stanovitu »religiju«. Gotovo je nezamislivo bilo koji socijalni pokret seljaštva, bilo koja akcija — od onih svakodnevnih radova do velikih seljačkih ratova i revolucija — bez stanovitog simboličnog ili mitološkog vela. Simbol, pa i najmaglovitije izražen, za seljaka je gotovo »svršena« stvar. Iz te seljačke neupitnosti stvarao se i iskren revolucionarni nepomućeni fanatizam. Taj seljački fanatizam koristio se u različite, pa i seljaštvu suprotne ciljeve. Sa strane simbolike, seljaštvo je igralo manje

5

U oktobarskoj revoluciji prvi put je seljaštvo zajedno s proletarijatom sudjelovalo u socijalističkoj revoluciji i prvi put je ostvaren klasni savez radnika i seljaka. Lenjin nije nikada politički precizno definirao taj savez. Seljak je za nj bio politički neodređena veličina. Oprez Lenjina da politički definira taj savez i daje jasan predikat seljaštva u revoluciji Trocki objašnjava time »što je u algebarsku formulu ulazila gigantska po svome značenju, ali politički krajnje neodređena veličina: seljaštvo«. (Trocki, *Permanentna revolucija*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1972, str. 53.)

(Seljaštvo je u Rusiji nazvano »sfiga ruske povijesti«).

6

Pod »političkim oblikovanjem« ovdje smatramo ujedno i klasnosvjesno izgrađivanje, tj. konkretno uvođenje seljaštva i izvanjsko usmjerenje njegove stihijne i neorganizirane snage na programu proleter-ske partije — revolucije.

7

Uzmimo samo primjer iz prošlosti našega brdskog seljaka ili ruskog mužika, i sl., koji desetke godina nije mijenjao način života i društveni horizont, a koji je »preko noći« stao u borbu za socijalizam s proleterom — a za kojega je »tek jučer« saznao da postoji i za što se stvarno bori. Ta je borba jedan od boljih primjera *utjecaja simbola* na pokretanje masa i njihovo političko vođenje. Simboli seljaštvo vode i u naručje revolucije.

8

Zoran Vidojević, *Savremeno jugoslovensko društvo i problem savezništva*, »Kulturni radnik«, 6/1979.

9

Ima mišljenja da je seljaštvo u revolucijama XX st. bilo glavna borbena snaga, a ne proletarijat. (A. Guldner, *Uvod u teoriju revolucionarnih intelektualaca*, »Marksizam u svetu« 1—2/1977, str. 198.)

proturječnu ulogu u socijalističkim revolucijama, ali s političkog aspekta, kao racionalizacije te imaginacije, ne bi se mogla izreći takva konstatacija, već gotovo suprotna.

Nema ni jednog socijalističkog društva danas u kojemu nema seljaštva (naravno, sa svim specifičnostima sadržaja toga pojma). Različiti unutrašnji uvjeti doveli su i do različitih odnosa prema seljaštvu u pojedinim revolucijama. Seljaštvo je, po pravilu, historijski pratilac socijalističke revolucije i povijesni pratilac izgradnje socijalizma, i u njemu posljednja od »starih klasa«, osim radničke klase. Ujedno je prva klasa u historiji klasnog društva koja se u revoluciji ne mora dokidati nasilno, već se rastvara i, napokon, različitim metodama i oblicima integrira sve do klasne asimilacije. U stvari, ovime želimo reći sljedeće: seljaštvo je u buržoaskom društvu u nas u ekonomskom i socijalnom smislu stvarno klasa, ali u političkom se može izreći stanovita ograda. Ono je uvijek imalo izvana nametnutu, tuđu političku organizaciju, a ne svoju vlastitu, ili je ona bila to samo po nazivu, ali ne po rukovodstvu, političkom i ekonomskom programu. Obično su to bili sitnoburžoaski programi. Njihove slabosti činile su seljaštvo latentnim opozicionarima! Seljaštvo je u nas bilo organizirano u nacionalnim seljačkim strankama. Nije bio jedinstvene klasne organizacije seljaštva ni u smislu njegova sitnoburžoaskog organiziranja i predvođenja. *Stoga je, uz klasni, nacionalni kriterij bio vrlo bitan za njegovo izvanjsko političko organiziranje.* Nemajući, u stvari, vlastitu političku (svijest) organizaciju, ono nije ni moglo biti klasa za sebe (Marx). Ali, s druge strane, ono je, unatoč socijalnoj nehomogenosti seljaštva, bilo eksploatirana masa.¹⁰

Seljaštvo nastupa u revoluciji stihijno u smislu klase, a organizirano u smislu mase. Ono je povedeno u socijalističku revoluciju proleterskom avantgardom. *Stoga u periodu diktature proletarijata seljaštvo politički ne egzistira kao klasa, da bi se ukinulo kao klasa. Ulazak u narodnooslobodilačku revoluciju i ustanak nije bio uvjetovan klasnom pripadnošću, već političkim opredjeljenjem.* Tako je i seljak, politički se opredjeljujući za ustanak, politički se opredijelio za program KPJ. Seljaštvo je u tom političkom antagonizmu svojim ponašanjem prišlo radničkoj klasi u političkom smislu, u smislu revolucije. Stoga je ono već u samom toku revolucije sve više postajalo dio jedinstvenoga revolucionarnog socijalnog bloka pod vodstvom proletarijata i KPJ. Otuda i nije moglo, niti je imalo posebnu potrebu za vlastitim političkim oblikovanjem i vlastitim revolucionarnim subjektivitetom. Njegov revolucionarni subjektivitet ležao je u historijskom revolucionarnom subjektivitetu proletarijata i njegove avangarde. Istina, postojale su teoretske mogućnosti da seljaštvo izade samostalno politički organizirano iz neke konkretne revolucije ili, ako bi ta proleterska diktatura bila »labava«, da se ponovno organizira kao klasa, nakon revolucije.¹¹ Ali nakon socijalističke revolucije nema te socijalne ni političke klase koja bi (mu) to omogućila u njegovim vlastitim interesima.

10
Vinski tvrdi da je srednji sloj bio najznačajniji u raspodjeli nacionalnog dohotka, pa time i eksploatacije. (I. Vinski, *Klasna podjela stanovništva i nacionalni dohotka Jugoslavije u 1938.*)

11
L. Trocki, *Permanentna revolucija*, str. 56, 47; K. Marx, *Gradanski rat u Francuskoj*, u: K. Marx — F. Engels, *Izabrana djela* (u dva toma), tom I, Kultura, Zagreb, 1949, str. 449; V. I. Lenjin, *Aprilske teze*, Kultura, Zagreb, 1947, str. 50.

U onim zemljama u kojima je i postojalo »revolucionarno vrenje«, a nije bilo masovne i oružane podrške seljaka proletarijatu, nije ni tok borbe proletarijata rezultirao uspostavljanjem socijalizma. Naravno, historijski su razlozi tome poznati. Ondje gdje je došlo do masovnih socijalnih gibanja a nije bilo oružanih borbi i seljaka, ili bar njihova korištenja radi pritiska na vladajuću klasu, »krivica« je u nesposobnosti socijalističkih (komunističkih) partija (Jugoslavija, Bavarska, Mađarska i sl. krajem i neposredno poslije prvoga svjetskog rata).¹²

Iz te konstatacije može se općenito zaključiti: u svim dosadašnjim socijalističkim revolucijama u kojima je uspostavljena diktatura proletarijata, a koje su nikle u uvjetima nerazvijenosti kapitalizma, seljaštvo je bilo masovna baza socijalističke revolucije (i izgradnje socijalizma). Diskutabilno je pitanje obrnutog zaključka za današnje suvremeno društvo (tj. ovo: gdje u nerazvijenim zemljama seljaštvo ne bude masovna baza, neće doći do socijalističke revolucije). Hoće li ili neće seljaštvo biti masovna baza revolucije, ne ovisi ni najmanje o seljaštvu, već o stupnju osposobljenosti proletarijata (u takvim uvjetima) da ga pretvori u masovnu bazu i da njome politički »upravlja«, ili pak da sam proletarijat predstavlja dovoljno snažnu revolucionarnu snagu. Ovo posljednje pitanje ne vrijedi jednako danas za razvijene kapitalističke zemlje kao i za nerazvijene zemlje Afrike, Azije i Latinske Amerike. Sudjelovanje seljaštva u socijalističkim revolucijama bilo je uglavnom oružano. *Socijalizam je do sada svuda izborni oružjem.* To ne znači da je ubuduće proces izgradnje socijalizma nemoguć bez oružanog udjela seljaštva, kao i bez seljaštva općenito. Marx je upozoravao i na miran razvoj (put) izgradnje socijalizma,¹³ a danas je on gotovo moguć i poželjan. Participacija seljaštva u izgradnji socijalizma ovisi općenito o tome da li se socijalizam kao proces i u kakvim se oblicima u pojedinim zemljama i svijetu uopće razvija ili ne razvija, hoće li se razvijati ili neće, a način te participacije ovisi o načinu izgradnje konkretnog socijalizma. Suvremene tendencije ukazuju, pak, na sve manje šansi u tome, jer seljaštvo nestaje i u tim zemljama.

* * *

Problem seljačkoga gospodarstva i »sitnog« posjeda nije riješen ni u *kapitalističkim zemljama*. Još se raspravlja o problemima njegova odnosa prema monopolima i o njegovoj ekonomskoj slobodi. Neki naglašavaju da se za vlastitu budućnost samo seljaštvo opredijelilo orijentacijom na poljo-

12
P. Vranicki, *Marksizam i socijalizam*, str. 34. i 124.

13
K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 28, Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd, 1977, str. 523.

privredna zanimanja.¹⁴ Izlaz je, po takvu mišljenju, u: 1. *deagrarizaciji*, odnosno profesionalnoj pokretljivosti i napuštanju gospodarstva; 2. *uklapanju u ekonomske odnose koje nameću visoko razvijene industrijske zemlje*, a u kojima je centralizacija i koncentracija nužna.¹⁵ Tome se, naravno, većina seljaštva opire, pa se i u nekim istraživanjima konstatira da se velik dio seljaka nije uspio prilagoditi i podvrgnuti monopolizaciji.¹⁶ Seljak je i dalje dvostruko neslobodan: u temeljnim proizvodnim odnosima monopolskog kapitalizma i industrijskog monopolizma, a s druge strane zato što je ostao na sitnom gospodarstvu.

Seljak tu ne mora i više ne može oružjem participirati u izgradnji društva, pa i odnosa koji makar markiraju samoupravljanje. Tendencije osrednjačenju posjeda u zemljama zapadne Evrope¹⁷ i snažna industrijalizacija, uvlači dio seljaka u tzv. srednju klasu, čime ono dobiva ekonomsku, a i socijalno-statusnu motivaciju podržavanja (i popravljavanja) postojećih odnosa. Ono pripada uglavnom konzervativnim građanskim strankama. Stoga i društvene proturječnosti ne može izraziti drukčije nego kao težnju za poboljšanjem svog ekonomskog ili statusnog položaja uglavnom metodama pritiska. Sposobnost radničke klase, odnosno Komunističke partije, da izrazi u svom programu povijesni radikalizam utjecala bi, vjerojatno, značajnije i na političko ponašanje seljaštva. Ali odlučnijih i masovnijih pokretanja radnika u većini tih zemalja nema, ili su povremena, sporadična i brzo splasnu.

O ulozi seljaštva (danas) u *nedovoljno razvijenim zemljama* mišljenja su i oprečna: jedni tvrde da je seljaštvo glavna revolucionarna snaga, a drugi smatraju proletarijat i nacionalnu buržoaziju glavnom revolucionarnom snagom.¹⁸ Problem, dakako, nije jednostavan, niti jednak u svim dije-

14 *Arbeitskreis Agrarpolitik: Bauer was nun?* Plaket-Bauernverlag Stuttgart (Heft 3); Priebe, *Landwirtschaft in der Welt von morgen*, Düsseldorf — Wien, 1970, str. 92. H. Priebe uočava visok stupanj inteligentnosti vlasnika i uspješnosti gospodarstava, što, naravno, znači svodenje problematike na biološko-psihološke osnove, a ne ekonomske. Slično govori i G. Blohm (*Kritische Betrachtung zu den agrarpolitischen und betriebswirtschaftlichen Massnahmen in Mitteleuropa*) (u: *Die Agrarpolitik in Mitteleuropa. Wirtschaft und Gesellschaft in Mitteleuropa*, Berlin, 3/1969, str. 398).

15 H. Kötter, *Soziologische Aspekte der Konzentration und Spezialisierung in der Landwirtschaft* (u: *Konzentration und Spezialisierung in der Landwirtschaft*, München (Basel/Wien), 1965.)

16 J. Ziche, *Modernitätsindizes bayerischer Bauern*, „Agrarwirtschaft“, 9/1968.

17 Vidi: *Les faibles revenus dans l'agriculture*, OECD, Paris, 1964, str. 75—77; *Structural Reform Measures in Agriculture*, OECD, Paris, 1972, str. 22. Pojava monopola i tehnostuktura danas predstavlja posebnu strukturu moći na Zapadu. Vlast se sve više prenosi na tehnostukturu, tako da stvarni vlasnici sve manje upravljaju svojim (udruženim) kapitalom. (I. Kuvacić, *Obilje i nasilje*, Praxis, Zagreb, 1970, str. 29, 75—80.)

Farmeri su također dio srednje klase, osim onih koji predstavljaju velike agroindustrijske korporacije.

(A. J. Vidich and J. Bensam, *Small Town in Mass Society*, Princeton University Press, 1960, str. 67—69, 96—99; Juan J. Linz, *Patterns of Land Tenure, Division of Labor and Voting Behavior in Europe*, *Comparative Politics*, 3/1976, str. 365—438.)

18 Frantz Fanon, *Prezreni na svijetu*, Stvarnost, Zagreb, 1973.

lovima svijeta nerazvijenih. Stoga i pojam »revolucionaran« treba uzeti vrlo elastično, tj. s obzirom na ciljeve koji se žele postići i njihov socijalni karakter. Naime, ako se polazi od masovnosti snaga, raspoloženja za promjenom i simbola jedne humanističke vizije novoga društva, tada se akcent stavlja na seljačke mase koje su ta snaga i uporište. Ako se pak pođe od stvarnih, s obzirom na kolonijalizam, odnosa i snaga te politike (a ne samo socijalne i psihološke analize), tada se ne može mimoći proletarijat i nacionalna buržoazija. Očito je da je danas za područja nerazvijenih razdvajanje tih dvaju subjekata neprimjereno, jer se (1) temelji i na pretpostavci suprotstavljanja grada i sela; na (2) zanemarivanju činjenice da, kao što bez seljačkih masa nema ni oružanog i drugog fizičkog otpora (ni gerile ili podrške gerili) tako u nekim područjima bez nacionalnih elemenata, čiji su nosioci i nacionalna buržoazija, intelektualci i gradski proletarijat, nema idejnog i političkog vodstva toj masi; (3) što je proletarijat jedini pravi saveznik seljaštva.¹⁹

Ovdje nije riječ o dilemi: agrarni program ili kolonijalizam, jer agrarno pitanje u evropskom smislu i ne postoji (pa je stoga i pogrešno ulogu seljaštva vezivati za agrarno pitanje),²⁰ a kolonijalizam je na udaru (bez obzira na kompromise, pa i sukobe seljak-vlada), već je riječ o tome da li graditi kopiju »društva bjelaca« ili na njegovoj kritici stvarati novo društvo (ne crnog, nego) čovjeka. Seljaštvo može biti značajan element ne samo u nacionalnooslobodilačkim revolucijama, već i pritisak na socijalni karakter tih oslobodilačkih revolucija.

* * *

Historijska iskustva socijalističkih revolucija pokazuju da je seljaštvo (ne samo u toku oružane faze socijalističke revolucije, već i kasnije u socijalističkim društvima) prošlo (i prolazi) značajne strukturne društveno-ekonomske, odnosno promjene načina rada i života i klasno-socijalnog položaja. Štoviše, ono samo je, već u početku nove vlasti, klasno i politički podržavajući revolucionarnu diktaturu proletarijata, politički *podržavalo i to* ukupno vlastito klasno-socijalno *mijenjanje*. Pobjedom socijalističke revolucije, odnosno uspostavljanjem diktature proletarijata, tek se politički ukida seljaštvo kao klasa, što u stvari nije isto što i uopće dokidanje klasa u

¹⁹ Problem uloge buržoazije u ovim zemljama razmatra se u kontekstu problema kontinuiteta historijskog razvoja, odnosno pitanja može li se preskočiti kapitalistički stadij razvoja. (Vidi, na primjer, tekstove *Latinska Amerika danas*, »Naše teme«, 7—8/1978; *Suvremena Afrika*, »Naše teme«, 7/1979; *Nerazvijenost i zavisnost*, »Marksizam u sve-

tu«, 2/1978; *Multinacionalizacija kapitala i nerazvijenost*, »Marksizam u svetu«, 3/1978; Samir Amin, *Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerima*, »Komunist«, Beograd, 1978.)

²⁰

Bonnie Campbell, *Elementi analiza za komparativnu studiju zavisnih zajednica*, »Marksizam u svetu«, 3/1978, str. 26—49.

socijalizmu. Ono traje mnogo duže,²¹ ovisno o tempu unutrašnjeg socijalnog razvoja društva, ali se mogu brže ukidati i ukinuti ekonomske i političke osnove njezina klasnog bića, političkim sredstvima. Relativno brzo nestaje seljaštvo, a relativno dugo ostaju seljaci. To se u revolucijama i zbivalo, provođenjem niza revolucionarnih mjera (Dekret o zemlji u Rusiji, Zakon o kolonizaciji i Zakon o nacionalizaciji u nas, Zakon o agrarnoj reformi u NR Kini 1950. i sl.). Seljaštvo to vlastito političko dokidanje sebe kao klase u nas, u stvari, nije ozbiljnije ni osjetilo, jer mu je ostalo (i postepeno se smanjivalo) ono što ga je proizvodno činilo sitnim proizvođačem seljakom — zemlja i njegova ograničena sredstva rada. Seljak u autarhičnom načinu života i ne može obrađivati velike površine zemljišta.

U tim prvim koracima u svim socijalističkim revolucijama to je gotovo identičan proces. Tek kasnije, kada se u ekonomskom smislu reflektiraju daljnji koraci proleterske vlasti i socijalni sadržaj novih društvenih odnosa socijalističke revolucije, nastaju razlike u pojedinim zemljama. Stoga, kada je riječ o agrarnoj strukturi i agrarnim odnosima, možemo govoriti o nekoliko karakterističnih skupina socijalističkih zemalja: *zemljama kolektivističke poljoprivrede, zemljama nekolektivističke poljoprivrede i socijalističkim zemljama u razvoju.*²²

Poznato je da seljaštvo nije ušlo u socijalističku revoluciju svjesno te činjenice, barem ne u početku, kao što, uostalom, ni proletarijatu nije unaprijed, kako to pokazuje historija dosadašnjih socijalističkih revolucija, bilo jasno znano — čisto praktično — kojeg će »trenutka« početi socijalistička revolucija. Empirijska svijest pojedinaca iz klase proletarijata također nije bila identična klasnoj. Kad ovo kažemo, tada imamo na umu, naravno, činjenicu da socijalni sadržaj revolucije koja pretendira da preraste u socijalističku mora biti već u samom početku onih sadržaja (bez obzira na oblike borbe) iz kojih se ona kasnije (ili u toku) rada, tj. socijalna revolucija u sasvim određenom, i to konkretno vidljivom obliku i sadržaju, mora biti prezentna. Najčešće je sadržaj bio dan u programskoj paroli, ideji i sl. Seljaštvo je imalo u tim borbama i svoje motive, obično simbolički dane kao »algebarski« konglomerat — socijalnih, nacionalnih ekonomskih i sličnih zahtjeva revoluciji. Naravno, obični praktično-politički razlozi nisu bili dovoljni za puku fizičku pobunu seljaka, kakvih je historija zabilježila mnogo, ali su mogli biti dovoljni za njezin početak. Ovdje su, kod socijalističke revolucije, interesantna dva pitanja: što je stvarno, promatrano s idejno-teorijskog stajališta, privlačilo i vodilo seljaštvo u revoluciju i zašto je (ili kako to da je) seljaštvo podržalo novu proletersku vlast.

Ne bi mogao zadovoljiti odgovor da je seljak naprosto iz »neznanja«, »revolucionarnom prijevarom«, »historijskim činom revolucije« i sl. doveden u kolotečinu ne samo revolucionarne borbe za buduću socijalizam na stranu proletarijata, već i u samu socijalističku revoluciju. To »neznanje«,

21
To uočava i Trocki kada govori o mjerama koje je proleterska vlast poduzela u oblasti agrara (Trocki, *Novi kurs, O Lenjinu, izobličena revolucija*, Otakar Keršovan, Rijeka, 1972, str. 54).

22
Theodor Bergmann, *Agrarpolitik und Agrarwirtschaft sozialistischer Länder*, Plakat-Bauernverlag, Stuttgart, 1973, str. 22.

odnosno »revolucionarna prijevara« slijedi (mnogo) kasnije — sadržajno kasnije u odnosu na socijalistički sadržaj programa borbe proletarijata, tj. onog trenutka kada se počinje ostvarivati klasni sadržaj socijalističke revolucije, a to je za seljaka bio agrarni program. Negdje je to, kao u oktobarskoj revoluciji, bilo pošto je stvarnu vlast preuzeo proletarijat, a negdje još dobrim dijelom u toku narodnooslobodilačke, odnosno nacionalne revolucije (kao i kod nas, ili u Kini).²³ Dakako, sastavni element toga ostvarivanja bio je uspostavljanje proletherske vlasti.

Programi koji su komunističke partije postavljale pred klase i slojeve u revoluciji bili su klasno-socijalni kontekst ciljeva u kojima je seljaštvo moglo naći i svoje interese, čak i u okviru borbe i za svoje uže klasne (ekonomske i socijalne) interese. Ti programi su izraženi vrlo radikalno upravo u onim zemljama u kojima je trebalo još klasno obračunati s ostacima prethodne epohe — feudalizmom.²⁴ Ondje su te proturječnosti bile najizraženije i najeksplicitnije za uvlačenje seljaštva u proletherski revolucionarni oružani sukob s buržoazijom i veleposjedom, i išle su mu »naruku«, te ih je (čak i onda) kada je imao relativno usku bazu klasno najnaprednijih pripadnika drugih klasa ili njihovih dijelova, mogao apsolvirati. Stoga se seljaštvo definitivno opredijelilo za klasu koja je izražavala njegova ili nje-mu bliska stremljenja — za proletarijat.

Ovdje ne možemo mimoći još jednu značajniju historijsku činjenicu, a to je da je seljak preko oružja došao u socijalističku revoluciju, a ne obrnuto, preko revolucije do oružja. U tome je, dakako, u oprečnosti s proletarijatom, koji ulazi u revoluciju i radi revolucije se diže i na oružje (a ta revolucija mu je sredstvo za ostvarivanje socijalističkog društva). Seljak uzima oružje i ide u revoluciju, a proletarijat se u revoluciji hvata i oružja. To je, dakako, razlika između plebejskih pobuna seljaka i masa u ime kratkoročnih socijalnih pobuda, i socijalnih proletherskih pobuna u ime klasnih pobuda. Oružani sukob nije vanjska forma, nego imanentan sadržaj seljačkih i plebejskih borbi, a socijalističkoj revoluciji on može biti i vanjska forma ili pak njezin prvi akt u rušenju društva i građanske političke države.²⁵

Nakon zauzimanja vlasti i stvaranja proletherske socijalističke države, seljaštvo je, zahuktano tempom revolucije, pridonosilo radikalizaciji prvih klasnih mjera i u oblasti agrara u najširem smislu. Time je dalo po-

23

Rože Garodi, *Kinesko pitanje*, Sedma sila, Beograd 1967, str. 46—50; tematski broj Naše teme 8—9/1967 (osobito članak S. Šuvara).

24

Očit primjer u tome jest iz kineske revolucije. Mao Ce Tung tako kaže: »Revolucija nije svečana večera ni literarno delo, ni crtež, ni čipkani vez; ona se ne može izvršiti sa toliko elegancije, mirnoće i delikatnosti, ceremonijala i brižljivosti. Revolucija je akt nasilja, nemilosrdna akcija jedne klase koja ruši vlast druge klase. Revolucija na selu, to je rušenje feudalne

vlasti veleposednika od strane seljaka.« (Mao Ce Tung, *Dela*, tom I, Društvena izdanja, Beograd.)

25

Ovdje napominjemo da se razlikuje građanska država i proletherska država, ova prva kao predstavnička jest politička država. Druga, ako se postavlja iznad klase i oblikuje kao natklasna, jest također politička država. (Vidi analizu Marxove kritike države i građanskog društva u: Radule Knežević, *Marksova kritika građanskog društva i političke države*, »Kulturni radnik«, 3/1979, str. 89—100.)

litičku podršku i dokidanju klasnih i političkih pretpostavki za bilo koju mogućnost povratka na neki drugi oblik političke vlasti. Borba za demokraciju ovdje je značila samo jedno: diktatura proletarijata na osnovi podrške seljaštva. To je zahtijevalo i rješavanje agrarnog pitanja. Podjele zemlje nije bilo u svim socijalističkim zemljama, već je vršena i nacionalizacija (Rusija). Podjela zemlje u nas nije uslijedila radi zadovoljavanja ekonomskih ciljeva seljaštva (osim bezemljaša), kao što je to bilo u Kini,²⁶ već je podjelom (dijela) zemlje politički zadovoljavano i seljaštvo. A podjela je vršena primarno iz sasvim drugih razloga: zbog razvoja proizvodnih snaga i njihova organiziranja. Seljačko gospodarstvo bilo je jedan od izvora poljoprivrednih proizvoda i društvene akumulacije. S agrarnim reformama počinje i modernizacija poljoprivrede. U Kini je ta modernizacija bila dugo sputavana, kao uostalom i industrijalizacija, sve do posljednjih godina.

Na podršku seljaštva revoluciji utjecalo je više faktora, a među njima i činjenica što su oružane revolucije bile ujedno i narodnooslobodilačke i nacionalne. Time je dana posebna i nova kvaliteta i rješavanje nacionalnog pitanja. Posebno ističemo u ovome značenje dvije činjenice, a to su: (1) da je seljaštvo, koje (je nosilo) se borilo za to oslobođenje, činilo sastavni socijalni element revolucionarnog oslobodilačkog proletarijata, i što je (2) pobjeda revolucije, a time i pobjeda seljaštva, ulijevala nadu i vjeru u vlastiti ekonomski i politički doprinos građenju novoga društva, naravno i s onim aspiracijama koje je imalo seljaštvo: »Vlast narodu!«

Oružane socijalističke revolucije redovno su završavale opustošenom zemljom, uništenom privredom, smanjenim sredstvima rada i s ostacima starih klasa i političkih neprijatelja (vanjskih ali i unutrašnjih). Moralo se, u ekonomskom smislu, »početi iz početka«, što je u uskoj i neposrednoj vezi s ideološkim sadržajem. Opredjeljenja za industrijalizaciju nisu samo ideološko gruvanje »iz topova revolucije« preko cilja da bi se postigao politički stvarni i klasni cilj, tj. nisu samo nastojanja da se pobjedonosnom proletarijatu, seljaštvu i cijelom društvu pokazuje mogućnost dostižnog razvoja koji ima kapitalizam. Uostalom, poznato je da je Rusija u nekim aspektima po tempu industrijskog razvitka 30-ih godina (teška industrija) prestigla i najrazvijenije kapitalističke zemlje, ali socijalizam se ne mjeri jedino kvantitativno.²⁷ Također, i sam koncept socijalizma nije bio isključivo motiviran ekonomskim potrebama, ako su te potrebe, osobito za strojevima i oruđima, bile velike.²⁸ Čini se da je naglasak na industrijalizaciji

26

Vidi, na primjer, Th. Bergman, *Agrarpolitik und Agrarwirtschaft sozialistischer Länder* str. 182—204; S. Šuvar, *Seljaštvo u kineskoj revoluciji i sadašnjosti*, »Naše teme«, 8—9/1977; R. Garodi, *Kinesko pitanje*, str. 26; Đorđe Radenković: *Zagonetka zvana Kina*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 32. O suvremenom trenutku Kine vidi: *Marksizam u svetu*, 9—10/1978.

27

R. Supek, *Sociologija i socijalizam*, Znanje, Zagreb, 1966, str. 112.

28

Kolebljivost među seljacima u smislu ekonomske podrške bila je gotovo najveća među srednjim seljacima, a na njih se moralo mnogo osloniti. »Međutim, seljačke mase ne odlikuju se sposobnošću za povijesne apstrakcije.« (Trocki, *Iz revolucije*, str. 227; potcrtao I.C.) Valja reći da je Trocki u pravu s tezom da je seljaštvo nesposobno za »povijesne apstrakcije«, ali samo s onog stajališta s kojeg polazi on u usporedbi s proleterskom avangardom. Što se pak tiče konkretnog ostvari-

bio i strateški »nužna« karika u razvoju materijalnih ali i socijalnih snaga socijalističke revolucije i jačanja diktature proletarijata. To nije umanjivalo potrebu kritičkog odnosa socijalne revolucije prema industrijalizaciji. (Lenjin je još prije revolucije, doduše, imao »u rezervi« formulu »demokratske diktature proletarijata i seljaštva«.²⁹) Ona nije bila zamišljena kao bilo koji mogući korak natrag u revoluciji. Ipak, ako ne bi došlo i do brojčanog povećavanja industrijskog proletarijata »na vlasti«, odnosno radničke klase na kojoj treba da se temelji nova vlast i perspektiva socijalizma, moglo bi se dogoditi sljedeće: (1) razvoj društvenih odnosa mogao bi poći putem obnavljanja i jačanja seljačkih i sitnovlasničkih elemenata, odnosno seljaštva kao društvene grupe, koji bi (ili netko u njezino ime) kad-tad pretendirali na (dio) vlasti, a to bi moglo na duži rok biti ozbiljno i za socijalizam. Ne možemo, naime, smetnuti s uma da i generiranjem radničke klase iz seljačkih i drugih slojeva svijest tih slojeva utječe na empirijsku svijest radničke klase. (2) Druga bi mogućnost ležala u sve većem jačanju vlasti u ime radničke klase, socijalizma i sl., porastu diktature rukovodeće strukture u liku države ili njezinu petrificiranju, radi održanja na vlasti. To bi također bilo pogubno za ostvarivanje socijalnih sadržaja revolucije. Stoga je jačanjem industrije otvoren proces stvaranja i povećavanja industrijskog proletarijata u fizičkom a i političkom smislu. Naravno, ostaje aktualno spomenuto pitanje »poseljačenja radničke klase«, ali s navedena dva aspekta. Osobito je to značajno s obzirom na kasniju intenzivnu urbanizaciju, opći porast standarda stanovništva.

Takvim je konceptom razriješen problem idejnog i političkog subjekta nastavka revolucije. Revolucija je otvorila proces »proletarizacije« seljaštva, tj. pretvaranja u radničku klasu. Istovremeno je razrješavan problem viška poljoprivredne radne snage te zatvorenosti i samodovoljnosti seljačke privrede. To je za seljaka značilo mogućnost klasno-socijalne i statusne pokretljivosti — bijega iz klase. U suštini, proces državne akumulacije kapitala time je bio otvoren, a to je proleterskoj državi davalo početnu ekonomsku snagu. Pretvaranjem poljoprivrede u akumulacionu bazu industrije postepeno će slabiti njezina materijalna osnova.

Seljačka konzervativnost izražava se ne samo kao ostatak stare svijesti, nego i kao otpor novim oblicima državne akumulacije u revolucionarnom etatizmu. Nju općenito država nameće poljoprivredi, a napose preko novih »mehaničkih formi« proste kooperacije rada u poljoprivredi (osobito kolektivizacijom). Otpor će se iskazati, također, i prema ideologiziranosti stava o bogatom seljaku, tj. proširivanju teze o kulaku.³⁰ To će se izražavati u politici prema privatnom sektoru poljoprivrede i seljaštvu.

vanja tih »povijesnih apstrakcija«, seljak je pokazao da može u njima sudjelovati. Ako nije sposoban za apstraktno razmišljanje, on je vrlo sposoban za životnu filozofiju. A ona je kod seljaka, kao i velikog dijela proleterских masa, presudna za sadržaj tih apstrakcija. Jer, kako objasniti masovnu političku i fizičku podršku u sudjelovanje u revoluciji!?

29

V. I. Lenjin, *Aprilske teze*, Kultura, Zagreb, 1947; L. N. Trocki, *Iz revolucije*; L. N. Trocki, *Permanentna revolucija*.

30

Kardelj upozorava da se partija nije opredijelila za politiku likvidacije kulaka kao klase, jer takvi uvjeti početnih godina nisu postojali. (E. Kardelj, *Iz referata na V kongresu KPJ*, 1948. god., u: *Izbor iz dela*, VII, str. 64.) Dakako, praksa je bila nešto drukčija.

Da li je nužan i do koje je mjere »sukob« seljaštva i proletarijata? Socijalizam u svijetu dao je na to različite odgovore.

U seljaštvu, općenito u svijetu, a posebno u socijalističkim zemljama, odvijaju se dvije grupe krupnih promjena. To je (1) *transformacija agrarne strukture (seljačkih) sitnih poljoprivrednih gospodarstava* i (2) *napuštanje poljoprivrednoga gospodarstva i poljoprivrede te odlazak u nepoljoprivredna zanimanja*. Dinamika i oblici tih promjena nisu isti u svim socijalističkim zemljama, kao što nije ni socijalna dubina revolucije jednaka. Promjene postaju permanentne i, u suštini, ovisne o razvoju društvenog sektora privrede, a nisu beznačajni ni politički i državni poticaji. Seljaštvo je time zakoračilo na put ekonomske i socijalne marginalnosti kao društvena klasa i postalo sastavni dio unutrašnjih socijalnih transformacija društva. Njegove trajnije perspektive leže jedino u pretvaranju od sitnog poljoprivrednog proizvođača u radnika, odnosno u radnika na društvenim sredstvima rada, ali još na vlastitom posjedu, i u drukčijim uvjetima rada. Ipak, i u nas se čuje pitanje: Neće li neki unutrašnji procesi ekonomskog razvoja i potrebe za hranom (poljoprivrednim proizvodima) zahtijevati odgađanje tog rješenja još neko vrijeme? Njegovo odgađanje ne može biti trajno, jer svaki drugi put otvarao bi ozbiljno pitanje i dileme socijalizma.